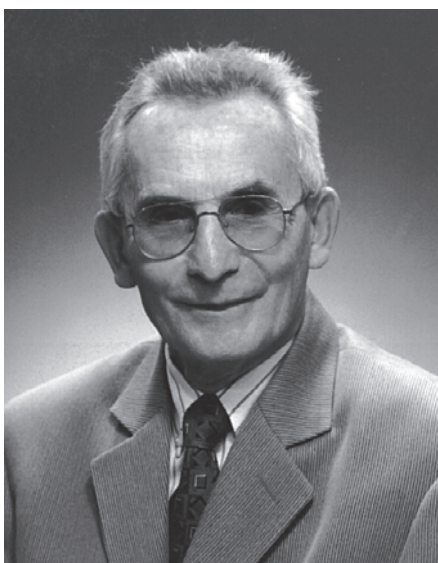

JERZY MARIAN BRZEZIŃSKI¹, BOGDAN ZAWADZKI²

Profesor Jan Strelau (1931–2020)

Czwartego sierpnia 2020 r. zmarł Profesor Jan Strelau, najwybitniejszy i jednocześnie najbardziej znany w świecie polski psycholog. Profesor Strelau był uczonym formatu światowego, współpracującym z najlepszymi w swojej dziedzinie badawczej i publikującym w najlepszych czasopismach psychologicznych.

Profesor Jan Strelau urodził się w Wolnym Mieście Gdańsku, a lata dzieciństwa i wczesnej młodości spędził na Ziemi Pomorskiej. Tczew (do 1947 r.), Bytów i Słupsk były tymi miastami pomorskimi, których szkoły doprowadziły Go do egzaminu dojrzałości. W ponurych latach stalinowskich także i On padł ofiarą prześladowań na tle politycznym. Nie dał się zwerbować na służbę Urzędu Bezpieczeń-

stwa. Konsekwencje były porażające dla młodego człowieka – wydalenie, w 1950 r., ze szkoły średniej w Bytowie oraz tzw. wilczy bilet. Potem przyszły studia psychologiczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz na Uniwersytecie Warszawskim.

Kolejne prześladowania dotknęły Go w trakcie studiów psychologicznych na UW, na trzecim roku. Przez trzy miesiące (w 1956 r.) więziony był – z powodów politycznych – w więzieniu śledczym w Warszawie. Został zwolniony na mocy amnestii.

Profesorowi Janowi Strelauowi dane było studiować warsztat badawczy pod kierunkiem tak znakomitych mistrzów uniwersyteckich, jakimi byli profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego – Tadeusz Tomaszewski i Mieczysław Kreutz. To pod naukowym kierunkiem prof. Tadeusza Tomaszewskiego, wybitnego psychologa i twórcy Warszawskiej

¹ Prof. dr hab. Jerzy Marian Brzeziński (brzezuam@amu.edu.pl), członek rzeczywisty PAN, Wydział Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza

² Prof. dr hab. Bogdan Zawadzki (bogdan@psych.uw.edu.pl), Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Szkoły Psychologicznej, napisał (w 1958 r.) swą pracę magisterską na temat: *Ruchliwość procesów nerwowych w analizatorze wzrokowym i słuchowym człowieka*.

Z kolei pracę doktorską, też z zakresu psychologii, napisał (w 1963 r.) pod kierunkiem innego wybitnego uczonego – Mieczysława Kreutza. Jej temat to: *Zmienność charakterystyki typu układu nerwowego w zależności od rodzaju bodźców bezwarunkowych stosowanych w badaniu cech typologicznych metodą odruchowo-warunkową*. W 1968 r., uzyskał kolejny stopień naukowy – habilitację – na podstawie monografii: *Temperament i typ układu nerwowego*. Kolejne szczeble uniwersyteckiej kariery, czyli profesura nadzwyczajna i profesura zwyczajna, to lata: 1976 i 1982.

Te pierwsze naukowe prace wyznaczyły, na dziesiątki lat, kierunek jego dociekań naukowych i tematykę najważniejszych monografii i artykułów. Wyróżnione miejsce w tym ogromnym i bardzo wartościowym dorobku naukowym zajmuje – przez wiele lat tworzona i perfekcyjnie empirycznie sprawdzana – *Regulacyjna Teoria Temperamentu (RTT)*. Tej teorii towarzyszył kwestionariusz temperamentu, który doczekał się, po latach, kilkunastu wersji językowych (Strelau, J., Angleitner, A. i Newberry, B.H. *The Pavlovian Temperament Survey (PTS): An international handbook*. Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers, 1999). Jest to jedyne w psychologii światowej narzędzie psychometryczne służące do diagnozy temperamentu w ujęciu pawłowowskim. Najnowsza wersja kwestionariusza temperamentu, przeznaczona do badania cech ujmowanych przez Regulacyjną Teorię Temperamentu, która stanowiła podstawę do dalszych badań nad temperamentem, została stworzona wspólnie z uczniem i współpracownikiem, prof. Bogdanem Zawadzkiem: *The Formal Characteristics of Behavior – Temperament Inventory (FCB-TI)* (1993; też polska wersja: *Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT)* (1994) oraz jego modyfikacja: *FCZ-KT(R)* opracowana 2017 r.).

Pośród kilkudziesięciu monografii autorstwa Profesora lub jego redakcji/współredakcji naukowej, wydanych w kraju i poza jego granicami, trzeba, przede wszystkim, wymienić: *Temperament, Personality, Activity* (London: Academic Press, 1983), *Temperament: A psychological perspective* (New York: Plenum Press, 1998). Podsumowaniem nurtu badań prowadzonych przez Profesora nad temperamentem była monografia: *Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań* (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006; przekład na jęz. ang.: *Temperament as a regulator of behavior: After fifty years of research*, Clinton Corners, NY: Eliot Werner Publications, 2008) oraz ostatecznie, wielkie dzieło: *Różnice indywidualne. Historia – determinanty – zastosowania* (Warszawa: Scholar, 2014).

Na szczególną uwagę zasługują dwa, autorskie w ujęciu, podręczniki akademickie: *Psychologia różnic indywidualnych* (Scholar, 2002; wyd. II – 2006) oraz *Różnice indywidualne. Historia – determinanty – zastosowania* (Scholar, 2014; wyd. II – 2019).

Zwłaszcza ta ostatnia pozycja to naprawdę jest dziełem ogarniającym, bez mała, całość problematyki psychologii różnic indywidualnych. Jest ono pierwszym w Polsce podręcznikiem, a właściwie kompendium dobrze usystematyzowanej wiedzy z tej dyscypliny psychologii. To praca unikatowa, podsumowująca lata pracy Profesora w obszarze psychologii różnic indywidualnych. Uzyskał za nią w 2015 r. Nagrodę im. Tadeusza Kotarbińskiego, ustanowioną przez Uniwersytet Łódzki.

Profesor Strelau – zgodnie z formułą klasycznego uniwersytetu mówiącą o jedności badania naukowego i kształcenia – dbał o to (i zachęcał innych psychologów), aby przekazywać wiedzę naukową młodym pokoleniom studiującym na uniwersytecie. Stąd jego inicjatywa stworzenia nowoczesnych podręczników akademickich – o zasięgu ogólnopolskim – i skupienia wokół tego projektu specjalistów w subdziedzinach psychologicznych, pracujących w najważniejszych ośrodkach akademickich kraju. Profesor Strelau był redaktorem (bądź współredaktorem) naukowym najważniejszych dla polskiej psychologii podręczników akademickich: 3-tomowego podręcznika: *Psychologia. Podręcznik akademicki* (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2000) i (z D. Dolińskim) 2-tomowego podręcznika: *Psychologia akademicka. Podręcznik* (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2010).

Opublikowany dorobek naukowy Profesora obejmuje 44 monografie i ponad 300 artykułów naukowych i rozdziałów w pracach zbiorowych.

Profesor wypromował 30 doktorów psychologii.

Przez lata aktywnego życia zawodowego Profesor związany był z dwiema uczelniami: Uniwersytetem Warszawskim oraz SWPS Uniwersytetem Humanistycznospołecznym w Warszawie.

Na Uniwersytecie Warszawskim zaangażował się w organizację początkowo Instytutu Psychologii, a później Wydziału Psychologii. Profesor Strelau był od 1969 r. zastępcą dyrektora Instytutu Psychologii UW, a od 1978 r. jego dyrektorem. W 1979 r. kierowany przez niego Instytut Psychologii uzyskał pełną samodzielność akademicką (prawo nadawania stopni naukowych doktora i doktora habilitowanego). W konsekwencji doprowadziło to do powołania w 1981 r. Wydziału Psychologii. Na nim Profesor wpierw kierował Zakładem (od 1979 r.), a następnie Katedrą Psychologii Różnic Indywidualnych. Profesor Jan Strelau, organizując w 1988 r. pierwsze w Polsce Interdyscyplinarne Centrum Genetyki Zachowania przy Uniwersytecie Warszawskim, dobrze wpisał się w tradycję uprawiania psychologii jako nauki empirycznej zapoczątkowanej w Polsce przez Jego wielkich poprzedników: Twardowskiego, Heinricha, Abramowskiego, Kreutza, Tomaszewskiego.

W 2001 r. Profesor zatrudnił się w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej. Pełnił w niej funkcję prorektora ds. nauki i współpracy międzynarodowej (dziś SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny).

Za swoje zasługi w rozwoju psychologii (widzianej z perspektywy światowej) Profesor Strelau był uhonorowany wyróżnieniami, nagrodami i doktoratami honorowymi. Ograniczymy się tylko do tych najważniejszych:

- Humboldt Research Award to Eminent Foreign Academics (1990 r.),
- Max-Planck-Gesellschaft (1992 r.),
- New European Prize for Higher Education and Research (1997 r.),
- Nagroda Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w 2000 r. (za monografię – *Temperament: A psychological perspective*),
- Nagroda Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (2009 r.),
- Lifetime Achievement Award, przyznana przez The European Association of Personality Psychology (2012 r.).

Profesor Jan Strelau otrzymał też czterokrotnie doktorat *honoris causa* – Uniwersytetu Gdańskiego (1996), Państwowego Uniwersytetu Nauk Humanistycznych w Moskwie (1998), Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (2006) oraz SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego (2016 r.). W 2013 r. Uniwersytet Warszawski odnowił Jego doktorat.

W 2017 r. Profesor został Honorowym Obywatelem Miasta Tczew.

Profesor Strelau był zapraszany do wygłaszania wykładów na wielu uniwersytetach światowych. Był też członkiem (w tym członkiem-założycielem i przewodniczącym) wielu międzynarodowych i krajowych towarzystw naukowych. Profesor Jan Strelau pełnił funkcję wiceprezesa PAN oraz przewodniczącego Rady Towarzystw Naukowych PAN. W Polsce był honorowym przewodniczącym Komitetu Psychologii PAN oraz członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Profesor był członkiem rzeczywistym PAN, pełnił funkcję wiceprezesa PAN (w latach: 2003–2006), członkiem Europejskiej Akademii Nauk „Academia Europaea”, członkiem zagranicznym Fińskiej Akademii Nauk i Literatury.

Stał się tedy Profesor Jan Strelau, przez swe spektakularne osiągnięcia naukowe, poprzez prace publikowane w renomowanych domach wydawniczych i w najlepszych światowych czasopismach naukowych, ambasadorem polskiej psychologii w świecie.

Głównym przedmiotem badań prof. Jana Strelaua był temperament – jeden z najstarszych konstruktów psychologicznych, którego pierwsze konceptualizacje sięgają czasów antycznych, a doczekały się nowoczesnego ujęcia dopiero w czasach współczesnych, w tym także w pracach Profesora. Należy podkreślić, że podejście naukowe Profesora było głęboko osadzone w europejskiej tradycji badania różnic indywidualnych i ta problematyka była wytrwale przez Niego analizowana przez ponad 50 lat kariery badawczej. Paradygmat ten zakładał, że punktem wyjścia jest badanie podstawowych procesów i mechanizmów wspólnych gatunkowo, a niejako wtórnie – analizowanie ich zmienności międzyosobniczej. Współcześnie obie te perspektywy są często traktowane

odrębnie, albo wręcz podejście różnicowe traktowane jako wyjściowe, ale wartość klasycznego paradygmatu polega na tym, że zanika przy nim opozycyjność podejścia ogólnego i różnicowego (opisywane są podstawowe mechanizmy zachowania, w zakresie których obserwowana jest zmienność interindywidualna). W odniesieniu do temperamentu przyjmowano zatem, że owymi mechanizmami są: potrzeba stymulacji oraz przetwarzanie stymulacji na poziom pobudzenia (wyznaczone przez procesy fizjologiczne). Przyjmując zaś wspólny mechanizm dążenia podmiotu do utrzymania pobudzenia w granicach optimum, opisywano tendencję do regulacji pobudzenia, co pozwoliło na określenie dodatkowej funkcji temperamentu w postaci behawioralnej regulacji pobudzenia (choć nie negowano możliwości stosowania innych, antyzdrowotnych form regulacji). W zakresie działania tych podstawowych mechanizmów rejestrowano zaś znaczące różnice indywidualne. Konceptualizacja taka nie tylko nawiązywała do antycznych ujęć temperamentu, zakładających uwarunkowania biologiczne, ale też podkreślała ich znaczenie adaptacyjne (np. dla stanu zdrowia). Więcej, umożliwiła odniesienie tych mechanizmów do innych zjawisk opisywanych w psychologii wraz z jednoczesnym określeniem funkcji temperamentu. I tak podejście to umożliwiło zbudowanie modelu stresu jako relacji między wymaganiami a możliwościami jednostki: wymaganiami środowiskowymi (sytuacyjnymi) o określonej charakterystyce stymulacyjnej a jednostkowymi możliwościami w zakresie przetwarzania stymulacji. Model ten nawiązywał do oryginalnych idei Tadeusza Tomaszewskiego, ale oferował także specyficzną – wychodzącą od podstawowych mechanizmów i różnic temperamentalnych – interpretację zjawiska stresu. Konsekwencją stanu stresu, czyli nierównowagi między wymaganiami a możliwościami, było natomiast pogorszenie poziomu wykonania zadań i wzbudzenie silnych negatywnych emocji oraz w dłuższej perspektywie czasowej – zaburzenia stanu zdrowia: somatyczne, jak i psychiczne. Koncepcja ta znalazła wyraz w ujęciu tzw. temperamentalnego czynnika ryzyka, co umożliwiło z kolei powiązanie temperamentu z zaburzeniami stanu zdrowia. Wskazywano jednak także, że regulacyjna rola tych podstawowych, a zarazem różnicowych mechanizmów temperamentalnych może polegać na zabezpieczeniu przed stresem i jego możliwymi konsekwencjami. Doprowadziło to do sformułowania tezy o regulacji zachowania poprzez aktywność dostosowaną do możliwości przetwarzania stymulacji, kształtowanie odpowiedniego stylu działania podczas wykonywania zadań czy poprzez wybór adekwatnego do temperamentu rodzaju zawodu oraz form aktywności. Ujęcie takie zwracało uwagę na podmiotowe możliwości regulacji stanu pobudzenia i stanowiło teoretycznie uzasadniony punkt wyjścia dla analiz funkcjonowania zawodowego (w tym przykładowo wyboru zawodu czy efektywności funkcjonowania zawodowego). W sensie teoretycznym przede wszystkim oferowało jednak perspektywę analizy zachowania, która podówczas była bardzo heurystyczna i niezwykle nowatorska. Co ciekawe, współcześnie stało się bardzo popularne pojęcie regu-

lacji emocji/nastroju, ewidentnie zbliżone do konceptualizacji regulacji pobudzenia w ujęciu Jana Strelaua, ale też zupełnie do Jego idei się nieodwołujące. Piszemy o tym nie tylko dla wyjaśnienia roli teoretycznej dla psychologii temperamentu, jakie odegrały idee Profesora, ale przede wszystkim dla wskazania zalet, jakie dawało Jego teoretyzowanie w psychologii, wyrażające się w bardzo twórczym, ale też intelektualnie zdyscyplinowanym wbudowywaniu pojęć w już istniejącą sieć terminologiczną, umożliwiającą nową interpretację opisywanych zjawisk psychologicznych, a także wyznaczające nowe perspektywy badawcze i interpretacyjne. Jednocześnie jednak podejście to nie ignorowało wcześniejszych ujęć, nawiązując aż do antycznych konceptualizacji temperamentu z zachowaniem jego podstawowych pojęć (hipotezy temperamentu jako podstawy osobowości), uwarunkowanego biologicznie oraz mającego istotne znaczenie adaptacyjne (podatność na choroby psychiczne i somatyczne), choć oferowało jego nową interpretację, wbudowaną w nowoczesną wiedzę psychologiczną. W dobie dominujących współcześnie ujęć fragmentarycznych i izolowanych od szerszej wiedzy psychologicznej, to klasyczne podejście może stanowić wręcz wzór modelowego ujmowania zjawisk psychicznych.

Podejście naukowe prof. Jana Strelaua było jednak dążeniem do ujmowania temperamentu z perspektywy integrowania wiedzy nie tylko w sensie historycznym. Towarzyszyło Mu także głębokie przekonanie o jedności nauki, niezależnie od barier geograficznych i politycznych dzielących badaczy. Dał temu szczególny wyraz w opracowaniu monumentalnego dzieła o temperamentie, ujmowanym w światowej psychologii (*Temperament: A psychological perspective*. New York: Plenum Press, 1998; ze względu na konieczność przybliżenia polskiemu czytelnikowi wydanej jak zazwyczaj także w języku polskim: *Psychologia temperamentu*. Warszawa: PWN, 1998). W odróżnieniu od naukowców amerykańskich, skłonnych do dostrzegania twórczych osiągnięć jedynie amerykańskich autorów, zaproponował w niej systematyzację wiedzy z tego zakresu, zebranej przez wszystkich badaczy, niezależnie od tego „po jakiej stronie i którego oceanu” prowadzili swoje oryginalne badania. Nie jest zatem zaskakujące, że jako Autor własnej oryginalnej koncepcji temperamentu i twórca rozpoznawalnej w świecie naukowym tzw. szkoły warszawskiej różnic indywidualnych oraz wybitny znawca światowej psychologii temperamentu był uznawany za niekwestionowany autoritet w tej dziedzinie badań.

Trzeba oczywiście podkreślić, że prace prof. Jana Strelaua ogniskowały się wokół problematyki temperamentu, choć – o czym za chwilę – wcale do niej się nie ograniczały. W ramach tego „temperamentocentrycznego” podejścia Jego dociekania teoretyczne i analizy empiryczne zasadniczo jednak gdzieś wokół temperamentu „krążyły”. Przyjmując, że temperament jest efektem ewolucji filogenetycznej, Profesor bardzo wspierał badania na zwierzętach, zaś z perspektywy ontogenetycznej – badania rozwojowe czło-

wieka (w tym nie tylko dzieci, ale także ujmujące cały przebieg życia jednostki). Teza o biologiczności temperamentu implikowała zaś Jego żywe zainteresowania badaniami psychofizjologicznymi oraz zaowocowała zainicjowaniem przez Niego rodzimych badań z zakresu genetyki behawioralnej oraz genetyki molekularnej. Zagadnienia te były podejmowane przez wielu uczniów i współpracowników Profesora, dość powiedzieć, że w kierowanej przez Niego Katedrze Psychologii Różnic Indywidualnych od początku istniały – obok podstawowej jednostki, zajmującej się badaniami temperamentu – także Pracownie (później Zakłady) Psychologii Zwierząt czy Psychofizjologii. Szczególnie miejsce przypada tu jednak problematyce genetyki behawioralnej, która została w Polsce zainicjowana przez Profesora, zaś obecnie wykroczyła daleko poza studia temperamentalne. Pierwotnie była jednak inspirowana klasycznym pytaniem o wkład czynników dziedzicznych oraz środowiskowych w zmienność cech temperamentu, czy szerzej, w osobowości wraz z pytaniem o ułożenie temperamentu (jako składnika głównie uwarunkowanego biologicznie) w szerszej strukturze osobowości (będącej efektem wyznaczników głównie środowiskowych/kulturowych). W tym zakresie szerokie studia empiryczne, zrealizowane przez Profesora i jego współpracowników, wskazały na znaczącą, – choć ku zaskoczeniu wielu badaczy – zaledwie umiarkowaną odziedziczalność temperamentu w porównaniu przykładowo z odziedziczalnością inteligencji. Wykazanie jednak także wkładu czynnika dziedzicznego w zmienność cech osobowości, wcale nie niższego niż w zmienność cech temperamentu, wywołało swego czasu ożywioną dyskusję nad statusem cech temperamentu i skłaniało do poszukiwania dalszych kryteriów taksonomicznych temperamentu. Badania te są kontynuowane do chwili obecnej, choć odwołują się nie tylko do klasycznej genetyki behawioralnej, ale przede wszystkim do genetyki molekularnej.

Kwestia teoretyzowania nad temperamentem – zgodnie z tradycją w psychologii różnic indywidualnych – jest nierozdzielnie związana z diagnostyką psychologiczną. Pierwsze prace Profesora w tym zakresie dotyczyły laboratoryjnych (psychofizycznych) metod diagnostycznych. Wykrycie tzw. zjawiska parcjalności, tj. zmienności diagnozy cech temperamentu zależnie od specyfiki zastosowanej metody badania, skłoniło Go do opracowania odpowiednich metod behawioralnych, tj. obserwacji, wywiadu i samoopisu. Pierwszy kwestionariusz, znany jako Kwestionariusz Temperamentu (wraz z odpowiadającą mu standaryzowaną metodą obserwacyjną), przez wiele lat był jedną z nielicznych dostępnych w kraju nielaboratoryjnych metod badania konstruktów temperamentalnych oraz także jedną z nielicznych w ogóle oryginalnych metod diagnostycznych w rodzimej psychologii. Narzędzie to doczekało się wielu adaptacji w innych krajach, stając się jednym z podstawowych narzędzi do badania temperamentu, zaś w kraju przyczyniło się do rozwoju rodzimej diagnostyki psychologicznej. Dość powiedzieć, że Profesor Jan Strelau ze współpracownikami dokonali kilkunastu adaptacji/oryginalnych

opracowań narzędzi badawczych, umożliwiających diagnozowanie temperamentu i osobowości (a w późniejszym okresie – także tendencji psychopatologicznych). Kilka z nich, jak PTS czy FCZ-KT, powstało w planie analiz międzykulturowych i są stosowane do dziś zarówno w kraju, jak i za granicami Polski. Uzupełnione o prace teoretyczne Profesora, będące refleksją na statusem cechy w psychologii, stanowiły solidny wkład w rozwój rodzimej diagnostyki psychologicznej oraz popularyzację polskich badań na świecie.

Last, but not least, badania dotyczące stresu. Pomijamy w tych rozważaniach inne kwestie z zakresu psychologii różnic indywidualnych, jak analizy stylów radzenia sobie ze stresem czy problematykę inteligencji (w tym zdolności twórczych, tzw. inteligencji akademickiej czy inteligencji emocjonalnej), które także były podejmowane przez Profesora i współpracowników (w ramach Pracowni Psychologii Zdolności, a później Zakładu Badań nad Intelpektem, wchodzących w skład Katedry Różnic Indywidualnych), a doczekały się również oryginalnych opracowań zarówno w ich, jak i Jego monografiach oraz pracach badawczych. Pierwsze studia, dotyczące stresu i roli temperamentu, ogniskowały się wokół kwestii znaczenia stymulacyjnych warunków, w jakich przebiega działanie jednostki. Miały one charakter zarówno badań eksperymentalnych, jak też studiów korelacyjnych, realizowanych w warunkach naturalnych. Dalsze prace dotyczyły jednak głównie badań następstw ekstremalnego stresu, związanego z przeżyciem katastrof technologicznych i naturalnych. Profesor Jan Strelau zapoczątkował je na podstawie dramatycznych doświadczeń związanych z powodzią stulecia, która miała miejsce w Polsce w 1997 roku. W sensie teoretycznym były one inspirowane tezą o temperamentalnym czynniku ryzyka, zgodnie z którą zaburzenia emocjonalne pojawiają się w następstwie doświadczenia ekstremalnego stresu, ale przy znaczącym wpływie temperamentu. Badania te były kontynuowane przez Profesora i Jego współpracowników przez blisko 20 kolejnych lat w różnych grupach uczestników traumatycznych doświadczeń (powódzie, pożary, katastrofy komunikacyjne, wypadki górnicze, choroby somatyczne, traumy zawodowe), zarówno w formie analiz poprzecznych, podłużnych i prospektywnych oraz studiów o charakterze indywidualnym, jak też badań rodzinnych. Wykazały one, że zaburzenia pourazowe są wieloczynnikowo uwarunkowane, ale jednym z czynników, którego znaczenie ujawnia się każdorazowo – są cechy temperamentalne. Zwieńczeniem tych analiz były badania, których fundamentalne znaczenie Profesor wielokrotnie podkreślał, nad skutecznością terapii zaburzeń potraumatycznych wraz z poszukiwaniem temperamentalnych moderatorów skuteczności terapii (z zastosowaniem zarówno podstawowych metod terapeutycznych, jak też tworzonych nowych oryginalnych metod leczenia).

Należy podkreślić, że podówczas (a na marginesie, często również obecnie), hipoteza o roli czynników temperamentalnych czy – szerzej – indywidualnych nie cieszyła

się dużą popularnością wśród klasycznie zorientowanych traumatologów. Coraz częściej jednak w literaturze z zakresu psychologii klinicznej wskazuje się na znaczenie czynników warunkujących indywidualną podatność na rozwój zaburzeń, choć wiedza z tego zakresu z dość dużym trudem wydaje się przenikać do badań w obszarze klinicznym. Niekiedy zaś konceptualizacje tego, co należy rozumieć jako temperament są co najmniej kuriozalne (w tym oświadczenia niektórych badaczy wygłaszane podczas publicznych prezentacji, że temperamentem nie ma powodu się zajmować, bo jest w swojej istocie całkowicie niemierzalny!). Dla przykładu w amerykańskim podręczniku zaburzeń psychicznych DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Washington, DC: American Psychiatric Association, 2013, s. 277) jednoznacznie wskazuje się na znaczenie temperamentu w etiologii zaburzeń pourazowych, ale jako temperamentalne czynniki ryzyka opisywane są (sic!) „problemy emocjonalne dziecka występujące przed 6. rokiem życia, zaburzenia eksternalizacyjne lub lękowe, a także występowanie wcześniej jakichkolwiek zaburzeń psychicznych”. Jakże daleko ujęcie to rozmija się ze Strelauowskim rozumieniem temperamentu oraz podstawowymi niepatologicznymi mechanizmami leżącymi u jego podstaw. W efekcie prowadzi do mylenia podstawowych cech temperamentalnych z ich patologicznymi następstwami. Wielka szkoda, że autorzy nie zapoznali się z pracami Profesora, w tym nie tylko z fundamentalnym dziełem o temperamencie, ale chociażby z jedną z Jego ostatnich podsumowujących prac 50 lat oryginalnych badań własnych nad temperamentem (*Temperament as a regulator of behavior. After fifty years of research*. New York: Eliot Werner 2008); wyd. polskie: *Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań*. Gdańsk: GWP, 2006).

Regulacyjna Teoria Temperamentu – wraz z kwestionariuszami temperamentu – stała się trwałym, oryginalnym i uznanym wkładem Profesora do światowego naukowego dorobku psychologii.

Wyrażając głęboki żal z powodu śmierci Profesora, jedynym pocieszeniem jest to, że pozostały z nami Jego prace i Jego wielki dorobek intelektualny w psychologii różnic indywidualnych oraz psychologii temperamentu. Będzie on stanowił inspirację dla kolejnych pokoleń badaczy i mamy nadzieję, że kontynuacja Jego prac przyczyni się do tego, że Jego oryginalne idee i ustalenia badawcze wejdą do kanonu interdyscyplinarnej wiedzy, przewyższając lokalne międzydyscyplinarne podziały.

Profesor Jan Strelau był nie tylko wybitnym uczonym, ale był, przede wszystkim, wspaniałym człowiekiem, którego wiele – także młodych – osób darzyło zaufaniem i podziwiał. Podejmowanie trudnych i pionierskich projektów badawczych oraz autentyczna pasja poznawcza powiązana z dążeniem z wielkim uporem do poznania prawdy, a także prawość i odpowiedzialność to rysy składające się na portret profesora klasycznego uniwersytetu. W owym przenikaniu się ról – nauczycielskiej, mistrzowskiej, koleżeńskiej i przyjacielskiej – także wyraża się tradycja europejskiego uniwersytetu.

Był jej wierny. Jednakże ten portret nie byłby pełen, gdyby nie uzupełnić go o takie ważne cechy Profesora, jak: życzliwość, przywiązanie do rodziny, pasje podróżnicze, uprawianie sportów zimowych i wodnych.

Profesor Strelau opublikował swoje wspomnienia w książce: *Poza czasem* (Sopot: Wyd. Smak Słowa, 2014 r.). Warto ją przeczytać!

Memorial note. Professor Jan Strelau (1931–2020)

The paper is dedicated to the memory of Professor Jan Strelau, who passed away in Warsaw 4th of August 2020. Professor Jan Strelau was the most prominent and world-wide recognized Polish psychologist and his scientific contribution was essential for psychology of individual differences and studies on temperament. Paper presents the life and scientific achievements of Professor Jan Strelau.

Key words: Jan Strelau, psychology, studies on temperament